

Fordulóponton a fogyasztói társadalom?

Érdekfeszítő könyvében (*Rezgésszámok. Beszélgetések a mai Amerikáról.* Budapest, 1974) Almási Miklós így határozza meg a fogyasztói társadalmat: „... történelmi és közgazdasági jelenségként egyaránt kérdőjel. Nem léte — lehetősége kérdéses. Van, de vajon lehetséges-e?” A modell kulcsa: a fogyasztás bővített újratermelése; státusigények egyrészt, az árucikkek szándékosan rossz minősége másrészt belekényszerítik a vevőt az abszurd fogyasztás pszichózisába: veszek, mert már van belőle. „A találmány — folytatja Almási — ördögi: éppen a vásárlás, tehát, amit régen az újabb vételt kizáró tényezőnek tekintettek, sarkall újabb költekezésre.”

A fogyasztás bővített újratermelésének lehetőségét elméleti síkon John Maynard Keynes mutatta ki *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* című művében (Budapest, 1965), melynek angol eredetije 1936-ban jelent meg. Keynes elmélete szerint az időközi válságok elhárítását vagy enyhítését célzó bővített fogyasztást csakis külső lökésekkel lehet elindítani. Ilyen külső lökés lehet bármiféle közmunkálat, még az is, amelynek nincs semmiféle gyakorlati haszna. „Ha a kincstár ócska palackokat megtöltene bankjegyekkel, megfelelő mélységben elásná őket... s aztán a *laissez faire* kipróbált elvei szerint a magánvállalkozásra bízná, hogy újból kiássa a bankjegyeket: nem lenne többé munkanélküliség, és a visszahatások révén a társadalom reális jövedelme és tőkevagyonra is valószínűleg nagyobb volna, mint amekkora a valóságban. Igaz, okosabb lenne házakat építeni, de ha ezt politikai vagy gyakorlati nehézségek akadályozzák, az említett megoldás is jobb a semminél.”

A második világháború után a keynesi elveket valamennyi fejlett tőkésország kormánya magáévá tette. Csakhogy a fogyasztás bővített újratermelése ellentmond a tőke maximális profitja biztosításának. A dolgozó nem csupán termelő, aki bérbe adja munkaerejét, hanem fogyasztó is, akinek vásárlóerejét a kedvező konjunktúra — vagyis éppen a tőkésprofit — érdekében mesterségesen is állandó jelleggel magas szinten kell tartani. A magas vásárlóerő előfeltétele: 1. a kirívó jövedelemkülönbségek „lefaragására” irányuló szociális törvénykezés (ezt már Keynes is ajánlotta) és 2. az ún. *hitelgazdálkodás*, mely a gyakorlatban alakult ki, de lényegében a fogyasztói társadalom szerkezetéből következik.

A szociális törvénykezés terén — amit a szervezett munkásság bérharca is erőteljesen elősegített — látványos eredmények születtek. Dandárjában a második világháború után léptek életbe azok a népjóléti intézkedések, amelyek bizonyos fokú védelmet nyújtanak a fogyasztóknak (a dolgozóknak) a vállalatok és trösztök túlkapásaival szemben, korlátozzák a munkaidő és a munkahét tartamát, minimális béreket, fizetett szabadságot állapítanak meg, és szélesebb alapokra fektetik a betegség, baleset és munkanélküliség esetére szóló biztosítást, valamint a nyugdíjat.

A keynesi elveket alkalmazva, a fejlett tőkésországok kormányainak — mint ismeretes — az utóbbi három évtizedben sikerült bizonyos befolyást gyakorolniuk a válságok kitörésének időpontjára, az ipari termelés visszaesésének mértékére, a ciklus lefolyására. A válságokat nem sikerült ugyan kiküszöbölni, de a pangásokat követő megélénkülést a fogyasztói társadalom rendszerint eléggé gyorsan ki tudta kényszeríteni. A jelenlegi válságból való kilábalás azonban olyan akadályokba ütközött, amelyeket sem a közgazdaság klasszikusai (Adam Smith, Ricardo), sem Keynes nem látott előre. Kiderült, hogy az infláció és a gazdasági hanyatlás nem egymást kizáró jelenségek, hanem ugyanannak a ciklusnak összefüggő, egymást átfedő szakaszai. Mi ennek a magyarázata?

Társadalmi feszültségek és tőkeprofit

A New York-i *Time* (1975. július 14.) kissé egyszerűsítve a képletet, úgy véli, hogy napjainkban a klasszikus piacsabályozó mechanizmus azért nem érvényesülhet maradéktalanul, mert 1. a szervezett munkásságnak a növekvő munkanél-

küliség ellenére is van ereje a bércsökkenés megátolására, sőt egyes helyeken béremelést is ki tud harcolni, 2. az aránylag magas munkanélküli-segély révén csak csökken, de nem szűnik meg teljesen az érintett dolgozók vásárlóereje, és így az általános vásárlókedv sem hanyatlik túlzott mértékben. Harmadik okként ehhez még hozzáfűzhető, hogy a dolgozók jelentős része ma már nem közvetlenül a termelésben dolgozik, hanem a különböző szolgáltatásokban, ahol a kereslet és kínálat törvénye csak közvetlenül hat (az USA-ban a termelő és a szolgáltatásokban dolgozó alkalmazottak aránya 46% : 54%).

Vitathatatlan, hogy az eredményes bérharc valamennyi nyugati országban az ötvenes évek közepe óta szüntelenül növekvőben van. 1972-ben a sztrájknapok száma megközelítette az 50 milliót, és azóta a bérmozgalmak még nagyobb arányokat öltöttek. Nagyrészt e mozgalmaknak köszönhető, hogy a jelenlegi infláció terheit — amint erre Mihail Florescu is rámutat *Parametrii actuali ai crizei economice din lumea capitalistă* című cikkében (*Era socialistă*, 1975. 13.) — nem lehetett a dolgozókra áthárítani. Egyedül az Egyesült Államokban egyenlítették ki az árak emelkedése a bérek emelkedését. Nyugat-Európában és Japánban a bérek valamivel nagyobb mértékben emelkedtek az áraknál. De éppen azoknak az országoknak a gazdasági egyensúlya bizonyult leginkább ingatagnak, ahol állandósult az árak és a bérek versenyfutása (Nagy-Britannia, Olaszország). Az NSZK-ban, Svédországban, Svájcban 3—6%-os a különbség a dolgozók javára, és ezt nagyjából kiegyenlíti a termelékenység időközben bekövetkezett növekedése (*Die Zeit*, 1975. július 4.).

De vannak a jelenlegi inflációs recesszióknak mélyebben fekvő okai is. Az egyre növekvő szociális kiadások és a termeléshez kapcsolódó kiegészítő terhek* miatt a tőke hozama az elmúlt esztendőknél valamennyi fejlett ipari országban jelentősen csökkent. A csökkenés mértéke az Egyesült Államokban — Jacques Attali, a párizsi műegyetem közgazdász professzora és A. L. Chadeau szerint (*Le Monde*, 1975. január 4.) — az utóbbi nyolc esztendőben elérte az 50%-ot. A klaszszikus mechanizmus értelmében a profit ily mérvű csökkenése folytán önmaguk finanszírozására képtelenné váló vállalatoknak sorra csődbe kellett volna jutniuk. A keynesi „recept” alkalmazása azonban közvetett úton e viszonylatban is merőben új helyzetet teremtett. A papírpénz-fedezettel felpumpált konjunktúra szokatlan pénzbőséget idézett elő. A nagy pénzintézetek szabad forgóeszközeiket sietve a termelőiparban ruházták be. Ez a folyamat különösen az Egyesült Államokban rendkívül nagy méreteket öltött. A vállalatok egyre gyakrabban és egyre nagyobb mértékben vettek idegen tőkét igénybe, és csakhamar az egyszerű fogyasztó — akit a reklámok amúgy is szüntelenül a keresetét meghaladó fogyasztásra buzdítottak — is rájött a *debt-economy*-ban, a hozomra való gazdálkodásban rejülő előnyökre; sőt maga az állam is engedett a csábításnak, ezt bizonyítják az oly gyakori deficites költségvetések.

Attali és Chadeau szerint ma már minden egyes forgalomban levő dollárra nyolc dollár adósság esik, és az amerikai vállalatok adóssága tizenötszörösen meghaladja az adók levonása után megmaradt tiszta jövedelmüket (ez az arány 1955-ben még csak nyolcszoros volt). Bár számszerű adat nem áll rendelkezésünkre, aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a tőke a maga összességében profitja jelentős megcsappanása ellenére is megtalálta számítását, hiszen az arány a nyolcszorosára növekedett forgalom és a felére csökkent haszon között még mindig 1:4 a tőke javára.

Az elmondottakból viszont világosan következik az, hogy a jelenlegi inflációt csak kétféleképpen lehet teljesen megállítani:

1. a dolgozók életfeltételeit megjavító szociális törvénykezés hatályon kívül helyezésével, ami ismét maximális profitot biztosítana a tőkének; ez azonban kiszámíthatatlan következményekkel járó társadalmi feszültséget teremtene, amire a jelen pillanatban egyetlen burzsoá kormány sem vállalkozhat;

2. a további hitelnyújtás megvonásával és a kinnlevőségek behajtásával; az erre irányuló legkisebb *meggondolatlan* lépés azonban olyan láncreakciót válthatna ki, amely mellett eltörpülne az 1922—1933-as bankbukások és vállalati csődök lavínája.

Azt jelentené ez, hogy az inflációs recesszióból nincs kiút, és a derülítő jóslatok alaptalanok vagy túlzottak? A pesszimisták — és közéjük sorolhatjuk számos világlap ismert nevű közgazdasági szakíróját — valami ilyesfélét állítanak.

* A Le Nouvel Observateur által júniusban a válság témájáról rendezett vitában Klaus von Dohnanyi, az NSZK volt tudományos kutatásügyi minisztere többek között ezeket mondta: „A múltban országaink egyszerűen csak élvezték javadalmait anélkül, hogy megfizették volna az ezekkel járó társadalmi költségeket... Most azonban eljött a törlesztés ideje: fizetnünk kell a környezetért, a társadalmi feszültségekért stb.”

Furcsamód, az üzleti élet legérzékenyebb szeizmográfja — az értéktőzsde — korántsem látja a helyzetet ennyire kilátástalannak. A börze derülőt. Persze köztudomású, hogy futóhomokra biztonságosabban lehet építkezni, mint a végtelenül szeszélyes értéktőzsde hangulatára. De a mostani tőzsdei optimizmus kisebb hullámzásokkal már hosszú hónapok óta tart.

A Wall Street legjobb éve

Beszéljenek a tények: az értéktőzsde még jóval az olajbojkott és az abból eredő nagy inflációs hullám előtt válságot szimatolt. A *Financial Times Saturday* (1975. április 15.) kimutatása szerint, miközben az arany és a legtöbb nyersanyag ára meredeken felfelé tartott, az ipari részvények és az értékpapírok árfolyama napról napra csökkent. 1973 elejétől 1974 végéig a Dow Jones index* 1050 pontról 600 pont alá esett. Ekkora árfolyam-lemorzsolódásra tizenkét esztendő óta nem volt példa. „Egyes esetekben — mutatott rá az előbbieken idézett cikkében M. Florescu — az értékvesztések meghaladták az 1929—1933. éveket.”

„Apályra” spekulálva a finánctóke a maga nyelvén figyelmeztetett, és a különböző országok kormányai, ha kissé későn is, de megértették a figyelmeztetést. Paradoxálisan éppen azokban a napokban, amikor a közvélemény világszerte a válság tudatára ébredt, és a sajtó elparentálta „minden idők legnagyobb gazdasági fellendülését” (*The Economist*, 1973. december 24.), a tőzsde hangulata mintegy varázsütésre megváltozott. Az ipari részvények és értékpapírok árfolyama New Yorktól Frankfurtig és Londontól Tokióig kitartóan emelkedni kezdett.

„Az elmúlt fél esztendő — állapította meg a *Le Monde* 1975. július 6—7-i száma —, melynek során a Dow Jones index 46,2%-kal emelkedett, volt a legjobb, amit a Wall Street 1933 óta feljegyzett.” A Zürichben megjelenő *Finanz und Wirtschaft*, a bankárok és börzeügynökök száraz és tárgyilagos lapja még „festőibb” színekkel ábrázolta a nagy eseményt: „1975 első fele úgy vonul majd be a történelembe, mint minden idők egyik legjobb börzekorszaka.” E lelkes hangulatban egyes bankvezérek, szokásukkal ellentétben, még jóslatokba is bocsátkoztak. A svájci Kreditanstalt egyik igazgatója szerint például „a tőzsde még korántsem számította le az elkövetkező konjunktúrát. Nagyon is lehetséges, hogy az árfolyamok az év végéig további 10—20%-kal emelkedjenek” (*Die Zeit*, 1975. július 11.). (Persze, könnyen lehetséges ennek az ellenkezője is, ha a tőzsde bizalmát valamilyen előre nem látható esemény hirtelen megrendíti.)

De ennél többről is van szó. A tőzsde, mint ismeretes, szerencsejáték, lottó, mely a nagy nyereségek csábító ígéréteivel kihúzza a kistökécek (és gyakran az egyszerű dolgozók) zsebéből a megtakarított pénzt, és visszavezeti ezt a terelésbe, vagyis szüntelenül újabb tőkekoncentrációt hoz létre. Keynes erkölcsi szempontból elítélendőnek minősítette azt, hogy „egy ország tőkéjének fejlődése egy játékoszínó tevékenységének melléktermékevé válik”, de elismerte, hogy a gazdasági hatás szempontjából ez mégis kedvező. Mert a börze a tőkekoncentrációnak a *kockázatot vállaló* formája, szemben az örökké óvatos és szükségszerűen maradi banktőkével. A tőzsdei föllendülés tehát azt jelenti, hogy egyrészt olyan szabad tőke halmozódott fel, amely fogékony az újabb tudományos-műszaki eredmények alkalmazása iránt, másrészt a módosabb fogyasztóréteg (melyhez a tőzsdejátékosok zöme tartozik) bízik az eljövő beruházások eredményességében, és ezért további fogyasztását sem fogja túlzott mértékben korlátozni.

Olajtigris — vagy számi macska?

Kedvező hatást tett a tőzsdére egyébként az is, hogy általános meglepetésre a nyugati országok külkereskedelmi fizetési mérlege 1975 első felében váratlanul megjavult. De a jelenlegi félévtől kezdve — az OECD szakértőinek előrejelzése szerint — a 24 tagország összesített külkereskedelmi mérlege ismét deficittel fog zárulni. Ennek magyarázata: a harmadik világ kőolajban szegény országai — amelyek már eddig is a legtöbbet szenvedtek a válságtól — kénytelenek a kőolajon kívül minden egyéb áru behozatalát tetemesen mérsékelni. A várható deficit a szakértők szerint 1975 végéig egész évi viszonylatban elérheti a 15 milliárd dollárt, 1976 első felében pedig a 13 milliárdot. A börze azonban, mint előlegező szerv, 1976-nál távolabbra néz.

* A New York-i tőzsdén jegyzett 30 standard ipari részvény árfolyamait összesítő index, mely jellemző valamennyi érték mindenkori állására.

Másfél évvel ezelőtt, amikor az olajbojkott okozta pánik alábbhagyott, a sajtó Nyugat-szerte megkongatta a vészharangokat. „Most, minthogy a tőke nagy arányokban átáramlik az iparosodott országokból a kőolajtermelő országokba — írta például a párizsi *L'Express* —, elkezdődött az igazi dekolonizáció... A játszma most már a zsebünkre megy...”

A Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és a mammut pénzügyi intézetek vezetőinek nyilatkozatai csak további olajat öntöttek a tüzre. A bankvezérek attól tartottak, hogy a kőolajfogyasztó államok külkereskedelmi mérlege 1975-ben 65 milliárd dolláros hiánnyal zárul, és a következő tíz évben 600, sőt talán 1200 milliárd dollár áramlik majd át az olajszállító országokba. „Ez összeférhetetlen egy gazdaságilag, politikailag és pénzügyileg stabil világgal” — állította Rommer de Vries, a New York-i Morgan Garanty Trust bankház egyik igazgatója.

A hamburgi *Der Spiegel* (1975. június 23.), miután megvizsgálta, mi vált be és mi bizonyult túlzottnak e jóslatokból, arra a meggyőződésre jutott, hogy „a vérszomjas olajtigris előbb elhullatta karmait, azután számai macskává szelidült”. Az olajexportőrök ugyanis jóval gyorsabban és jóval nagyobb mértékben fektették be újonnan szerzett jövedelmüket amerikai, nyugat-európai és japán ipari vállalatokba és objektumokba, mint azt várni lehetett volna. Ebben természetesen nagy szerepet játszott az inflációtól való félelmük, de felette ügyes taktikának bizonyultak a riasztó prognózisok is. Ugyanakkor az olajbehozatal — részint a gazdasági tevékenység lanyhulása, részint az áremelkedés miatt — a vártnál jóval nagyobb mértékben és hamarabb csökkent. A legújabb prognózisok szerint az olajexportáló országok valutafőlősége 1980 körül tetőzik, de nem az eredetileg megjósolt 600—1200 milliárd dolláros, hanem mindössze 130—300 milliárdos szinten. A tetőzés időpontjában a nyugati világ összberuházásainak értéke el fogja érni a 6000 milliárd dollárt, az állóalapoké pedig a 12 000 milliárdot. Ezek mellett az OPEC-tartalékok nagysága úgyszólván eltörpül. 1980 után — az új előrejelzés értelmében — az OPEC-államok pénzkészletei gyorsan visszaesnek, és csak a gyéren lakott olajszállító országoknak marad még számottevő devizatartalékuk.

Bár sokan óvják a nyugati üzleti közvéleményt attól, hogy „a hisztériát most eufória váltsa fel”, a módosított jóslatok a tőzsdei árfolyamokat kétségtelenül kedvezően befolyásolják. A tartós tőzsdei optimizmus láttán felmerül a kérdés: vajon végül is ki fölőzi majd le a hasznot a kőolaj nagymértékű megdrágulásából?

A „szupersejkek”

Jean-Pierre Vigier erre a kérdésre egyértelmű választ ad: a soknemzetiségű társaságok, vagyis a nemzetközi monopolitőke. A magas olajárak ugyanis — emlékeztet Vigier az *Europeo* című folyóirat 1975. április 17-i számában — kifizetődővé tették az Egyesült Államokban és másutt az egyéb erőforrások fejlesztésére irányuló beruházásokat, amire a nagy olajtársaságok már hosszú évek óta készülődtek. Hét-nyolc éven belül az „alternatív” erőforrások kiaknázása révén *óriási olajfőlölegek* halmozódnak fel a piacon, és ez *árzuhanást* von majd maga után. A helyzet ilyenformán veszélyes lesz, különösen a nagy amerikai olajtársaságok és általában az amerikai gazdaság számára. A más jellegű fűtőanyagok kitermelésének fejlesztésére fordított beruházások ablakon kidobott pénznek, gazdasági bumerágnak bizonyulhatnak. E veszélyt igyekszik elhárítani a hivatalos amerikai olajpolitika, amely meg akarja szabni az olajárak *alsó határát*, hogy az egyéb erőforrások kiaknázása a jövőben is feltétlenül kifizetődő maradjon. Ezen a téren az Egyesült Államok kormánya olyan beruházásokra készül, amilyenekről a konkurrens országok nem is álmodhatnak. Független helyzetében Európa és Japán kénytelen volt tudomásul venni az amerikai tervet (egyedül a franciák nem csatlakoztak hozzá). Odahaza azonban a Ford—Rockefeller-féle 100 milliárd dolláros energetikai függetlenségi tervezet* a Kongresszus elvetette, ez utóbbi ellenjavaslatait pedig az elnök vétőzta meg. Véglegesen nem dőlt még el a harc, de tartani lehet attól, hogy az OPEC rugalmas árpolitikája — amely a kőolaj árát a „bevásárlási kosár”-hoz, vagyis a legfontosabb közszükségleti cikkek árához kívánja rögzíteni — hosszabb távon a multinacionális társaságok malmára hajtja a vizet.

* Ez a Nixon-terv korszerűbb változata, amely adót vet ki mind a behozott, mind a hazai kőolajra, megadóztatja az olajtársaságok szuperprofitját, de kivonja az árellenőrzés alól a kőolajtermékeket. A demokrata többségű kongresszus, amely az amerikai gazdaság egyes ágait képviseli a multinacionális társaságok világszertei tevékenységével szemben, nagymértékű árdrágulástól tart, és ezért fenn akarja tartani az árellenőrzést.

Dollárdömping és omnibuszstratégia

Harmincéves szakadatlan fejlődés után a világkereskedelem összege — az idén először — mintegy 10%-kal visszaesett. A forgalom csökkenése a különböző tőkés országokat igen eltérően érintette. Az Egyesült Államok, megváltoztatva korábbi önálló külkereskedelmi politikáját, az utóbbi időben mindent elkövetett áru versenyképességének fokozásáért. Ezt a célt szolgálta a dollár kétszeri leértékelése és a reális érték alatti lebegtetése. Dollárdömpingjével, amelyet egyesek „gátlástanak”-nak minősítenek*, az Egyesült Államoknak sikerült lényegesen megjavítania külkereskedelmi mérlegét, mégpedig egy olyan pillanatban, amikor a válság következtében kemény harc folyik az idegen piacokért. E siker a dollár helyzetét a nemzetközi devizapiacra újra megerősítette.

A Nemzetközi Valutaalap augusztus végén közzétett évi jelentése szerint 1974-ben világviszonylatban a devizatartalékok névleges értéke mintegy 18%-kal nőtt (ennek haszonélvezői természetesen a kőolajszállító országok), az exportárak ára azonban ugyanakkor mintegy 30—40%-kal emelkedett. Reális értékükre átszámítva tehát a devizatartalékok a különbözettel — kb. 17%-kal — csökkentek. Ez és még sok egyéb tényező, amely mind arra mutat, hogy *stabil pénzügyi rendszer* nélkül sem az inflációt nem lehet megfékezni, sem a válságtól nem lehet szabadulni, egyre több nyugati felelős tényezőben megerősíti azt a meggyőződést, hogy e téren komoly nemzetközi együttműködésre van szükség. Az öt legerősebb tőkésország (USA, Japán, NSZK, Nagy-Britannia és Franciaország) vezetőinek talán még az idén megvalósulásra kerülő csúcstalálkozója éppen erre mutat. Bár az ellentétek még igen nagyok, az együttműködő készség jelei is kezdenek mutatkozni. A valószínűleg megvalósuló összehangolásban az Egyesült Államok külkereskedelmi politikájának és a dollár helyzetének nem lebecsülendő szerepe lesz.

Összegezve az elmondottakat, igen valószínűnek látszik, hogy a közelgő választásokra való tekintettel mind a Ford-kormányzat, mind pedig az NSZK szociáldemokrata-liberális kormánykoalíciója igyekszik majd egyrészt fokozni konjunktúraélenkítő erőfeszítéseit, másrészt összehangolni ezeket a többi érdekelt kormányval. Hiba volna nem észrevenni — állapítja meg Fekete János a *Népszabadságban* (1975. augusztus 27.) — „azt az erősödő elhatározást, amellyel a tőkés kormányok a bajokat enyhíteni igyekeznek. A realitások és törekvések eredőjeként végül is valószínűnek látszik, hogy az 1975 második felére jellemző pangás után 1976 első felében a tőkés konjunktúra mérsékelt élénkülés fázisába lép, amit 1976 második felében bizonyos fokú föllendülés válthat fel.”

De mi lesz a választások után, 1977-ben? Hogyan birkóznak majd meg az inflációval, amely például Milton Friedman, a neves amerikai bankszakember szerint — aki korántsem áll egyedül véleményével — jövőre az USA-ban már ismét *kétszámjegyű* lesz?

Sokan úgy vélik, nem marad más hátra, mint az ún. *omnibuszstratégia*, amelyet Amerikában *stop and go*-nak is neveznek. Magyarán ez annyit jelent, hogy a választások után ismét megvonják a különböző szubvenciókat, csökkentik a bankjegyforgalmat, emelik a kamatlábat stb., és mihelyt a csapok elzárásának „eredménye” mutatkozik, tüstént megint megkezdik a harcot a gyengén foglalkoztatottság ellen, és így tovább. Csakhogy a hol a munkanélküliség, hol az infláció elleni hadjáratban aratott „sorozatos diadalok” S. C. Kolm, a *L'avenir probable du capitalisme* (A kapitalizmus valószínű jövője) szerzője szerint aligha torkollhatnak máshova, mint a teljes gazdasági káoszba.

M. Mesarović és E. Pestel, a *Válaszúton az emberiség* szerzői mélyebbre tekintenek, és árnyaltabban fogalmaznak: szerintük a megoldás az „expanzív életcél” felülvizsgálásában van. Meg kell változnia az emberek — és világok — egymás közötti kapcsolatának. És el kell tűnnie annak a szemléletnek, amely mindent egyes-egyedül a gazdasági növekedés szolgálatába állít.

Semlyén István

* Jan Tinbergen Nobel-díjas holland közgazdász nemrég emlékeztetett arra, hogy a monetáris rendszer egyensúlya azért bomlott meg, mert az Egyesült Államok 1969 és 1975 között 100 milliárd dollárral növelte bankjegyforgalmát. (Era socialistá, 1975. 18.)